

Розділ IV



МУЗЕЄЗНАВСТВО

УДК 629.78:069.02

Н.П. БОРОТКАНИЧ

Асоціація музеїв космонавтики: історія, розвиток, сьогодення

В статті розглянутий процес створення та розвитку Асоціації музеїв космонавтики СРСР (АМККОС) – першої спеціалізованої організації в галузі збереження та пропаганди космічної спадщини, її роль в удосконаленні діяльності музеїв, відображено вклад в роботу АМККОС Ніни Семенівни Кірдоли.

Ключові слова: Музей космонавтики, АМККОС, Асоціація музеїв космонавтики, Н.С. Кірдола, Федерація космонавтики.

Радянський Союз має світові пріоритетні досягнення в освоєнні космічного простору. Саме в СРСР був запущений перший у світі штучний супутник Землі, який ознаменував початок нової ери людства, – ери практичного освоєння космосу. 12 квітня 1961 р. почалася ера пілотованої космонавтики, і знову першість належала колишньому Радянському Союзу – перший політ на першому космічному кораблі «Восток» здійснив громадянин СРСР Ю.О. Гагарін. А політ космічного корабля «Восход-2» 18–19 березня 1965 р. увінчався виходом льотчика-космонавта СРСР О.А. Леонова у відкритий космічний простір. Перші польоти до Місяця та планет Сонячної системи – Венери та Марсу – теж здійснили радянські автоматичні міжпланетні станції.

Люди старшого покоління добре пам'ятають палкий ентузіазм, з яким радянське суспільство зустріло початок космічної ери, як уважно всі слідкували за першими кроками космічних першопрохідців. Новини космонавтики були новинами «перших шпальт», дух змагання за першість у космосі охопив тоді всі верстви населення. Нікому не спадало на думку рахувати витрати на космічні програми, сумніватися в тому, що це необхідно і необхідно вже зараз. Школярі мріяли стати космонавтами, писали космонавтам листи, сповнені захоплення їх героїзмом.

Масовий інтерес до польотів у космос намагалися задовольнити новостворені музеї космонавтики. Виник справжній музейний бум. Музеї створювалися в

місцях, пов'язаних з іменами космонавтів, з етапами їх життя, навчання, роботи, військової служби; створювалися музеї, пов'язані з місцями космічних подій, з іменами видатних учених, які працювали над темою дослідження космічного простору. Створювалися музеї й у місцях, ніяк не пов'язаних із космонавтикою, а просто тому, що всіх захопили ці неймовірні події – космічні польоти.

Керівництво країни, космічної галузі, місцеві керівники розуміли, що саме музеї космонавтики можуть відіграти важливу роль у патріотичному вихованні, залученні молоді до освоєння космічного простору, сприяти формуванню позитивної суспільної думки. Відомо, яке значення С.П. Корольов надавав створенню Державного музею історії космонавтики ім. К.Е. Ціолковського в Калузі та Московського меморіального музею космонавтики, а також комплектуванню павільйону «Космос» на ВДНГ СРСР [1].

До середини 1980-х років на території Радянського Союзу склалася ціла мережа музеїв, які відображали досягнення радянської космонавтики. Серед них – близько 200 профільних музеїв космонавтики в державній мережі, на підприємствах, у вузах і технікумах [2]; понад 130 музеїв різного профілю мали експозицію з космонавтики; існувало більше 200 шкільних музеїв космонавтики.

Однак, незважаючи на видимі позитивні моменти, пов'язані з виникненням музеїв космонавтики, мали також місце й певні негативні явища. Так, у музеях працювали ентузіасти, які, на жаль, часто знали дуже мало про предмет своєї діяльності. Секретність, яка панувала в космічній галузі, відсутність доступної професійної, методичної, інформаційної та довідкової літератури про події в галузі освоєння космосу не давали можливості музейним працівникам об'єктивно, всебічно та правдиво розповісти про космонавтику. Інформацію вони отримували з публікацій у ЗМІ та з телебачення, що була попередньо перевірена цензорами всіх рівнів. Заборонялося говорити про невдалі запуски, говорили лише про досягнення. Як наслідок, матеріали в музеях дуже наближено передавали сутність подій, що відбувалися в космонавтиці. Більша частина музеїв не мала повноцінних космічних експозицій – вони були створені, здебільшого, навколо одиничних екземплярів космічного спорядження отриманого, наприклад, від земляків-космонавтів. У деяких музеях користувалися самостійно зробленими макетами, які часто дуже мало нагадували оригінал. До того ж, музеї «жили» кожен самостійно – між ними не було взаємодії.

Не кращим було положення з підпорядкуванням музеїв космічного профілю. Окрім Міністерства культури, вони підпорядковувалися також Міністерству оборони, Міністерству зв'язку, Міністерству охорони здоров'я, Міністерству авіаційної промисловості, Міністерству загального машинобудування, Загальносоюзному товариству «Знання», ДТСААФ й іншим [3]. Подібна відомча неузгодженість музеїв і відсутність координації негативно відображалася на їх науково-дослідницькій діяльності.

На початку 1980-х у Федерації космонавтики СРСР (далі – ФК СРСР) було прийняте рішення упорядкувати музеї космонавтики: вивчити їх стан, визначити кількість (враховуючи музеї на громадських засадах) та створити єдиний центр, який би координував їх діяльність. Провести роботу з вивчен-

ня музеїв космонавтики було доручене секції організаційно-масової роботи ФК СРСР, яку очолювала Ніна Семенівна Кірдода.

На початку 1983 р. секція організаційно-масової роботи ФК СРСР розіслала листи, підписані першим заступником голови ФК СРСР І.Г. Борисенком, до відділів пропаганди обласних, районних, міських комітетів КПРС, до відділів культури облвиконкомів, міськвиконкомів, республіканських, крайових й обласних відділів Товариства охорони пам'яток історії та культури з пропозицією вказати, яка робота проводиться в їх регіоні для популяризації досягнень радянської космонавтики. Такі ж листи були направлені в різні населені пункти Радянського Союзу, пов'язані з подіями в космонавтиці, на батьківщину видатних конструкторів, розробників космічної техніки, космонавтів. Особисто Н.С.Кірдода побувала майже в усіх музеях космонавтики тогочасної України та Росії.

У 1983 р. за ініціативою ФК СРСР у м. Калугі на базі Державного музею історії космонавтики ім. К.Е. Цюлковського пройшла Перша конференція музеїв космонавтики, в якій взяли участь представники профільних музеїв і планетаріїв.

Про результати роботи з упорядкування музеїв Н.С. Кірдода доповідала на спільному засіданні секції організаційно-масової роботи і Бюро науково-технічної ради ФК СРСР, яке проходило 11 жовтня 1984 р. в м. Москві [4]. У своєму виступі вона зазначила, що специфіка музеїв космонавтики дуже відрізняється від інших музеїв. З'ясувалося, що на той час не існувало методичних рекомендацій з демонстрації та збереження «комічних» експонатів. У музеях космонавтики, що діяли на громадських засадах, практично відсутній був інвентарний облік експонатів, що спричиняло втрату цінних меморіальних предметів. Працівники музеїв не мали необхідної наукової основи для своєї діяльності, тому в музеях космонавтики на громадських засадах не застосовувався системний науковий підхід у створенні експозиції. В СРСР була відсутня єдина планова система створення нових музеїв космонавтики. Вони, здебільшого, виникали стихійно завдяки діяльності окремих груп ентузіастів [5].

Для вирішення цих проблем секція організаційно-масової роботи ФК СРСР внесла кілька пропозицій:

– по-перше, всі музеї космонавтики необхідно об'єднати в єдину всесоюзну систему державних музеїв космонавтики, яку мав очолити Державний музей історії космонавтики ім. К.Е. Цюлковського в м. Калугі; республіканські, обласні, міські музеї космонавтики мають стати філіалами цього музею. Музеї на громадських засадах повинні стати державними музеями на правах філіалів республіканських, обласних, міських музеїв космонавтики.

– по-друге, для координації організаційних питань, пов'язаних із поповненням музеїв меморіальними експонатами, створенням нових музеїв космонавтики, пропонувалося створити Всесоюзну координаційну раду, до якої мали ввійти представники Міністерства культури, ФК СРСР і найбільших музеїв космонавтики [6].

На засіданні одноголосно було прийняте рішення підтримати пропозицію створення Єдиної системи музеїв космонавтики Радянського Союзу. Для розробки конкретних пропозицій зі створення цієї системи присутні ухвалили рішення створити робочу групу в складі 16 осіб.

У 1985 р. в газеті «Радянська культура» з'явилася стаття, в котрій пропонувалося видати постанову уряду щодо підприємств, які випускають космічну техніку: зобов'язати їх створювати додаткові екземпляри апаратів для музеїв, оскільки космічна техніка, як об'єкт музейного представлення, має певні особливості (по-перше, кожний космічний апарат робиться в одному, двох, максимум трьох екземплярах; по-друге, більшість космічних апаратів не повертаються після того, як відпрацюють у космосі). Автором цієї газетної статті була Н.С. Кірдода.

Того ж року секція організаційно-масової роботи ФК СРСР видала «Короткий довідник про музеї космонавтики та музеї інших профілів, які мають експозицію з космонавтики». Це була перша спроба узагальнити короткі відомості про музеї, що транслюють розвиток радянської космонавтики. У довіднику було вміщено інформацію про 40 спеціалізованих музеїв космонавтики, 113 музеїв, які мають експозиційні комплекси за такою темою, і 171 шкільний музей [7].

Проте, довідник був не повний. У ньому, зокрема, не було відомостей про музеї на підприємствах космічної галузі. Крім того, Секцією були виявлені багато місць, де космонавтика зовсім не була представлена. Виникла ідея організувати пересувну виставку досягнень радянської космонавтики для демонстрації у таких регіонах.

У 1985 р. виставка досягнень радянської космонавтики у супроводі робочої групи була відправлена до Якутії. До робочої групи, організованої ФК СРСР разом із Всесоюзним товариством «Знання», увійшли науковці, розробники ракетно-космічної техніки, музейні працівники й інші. Очолила групу Н.С. Кірдода.

У наступному році виставка спеціальним комсомольським потягом відправилася в подорож за маршрутом Москва–Омськ–Новосибірськ, а далі – через Забайкальський край до Монголії. Цю поїздку організували ФК СРСР разом із ЦК ВЛКСМ. Серед організаторів виставки були відомі космонавти М.М. Рукавишников, В.В. Васютін та В.Д. Зудов. Акція тривала три місяці, впродовж котрих організатори провели багато зустрічей із колективами підприємств і військових частин, учнівською та студентською молоддю багатьох населених пунктів. Географія проведення виставки не обмежилася територією Радянського Союзу – експозиції змогли оглянути також у країнах соціалістичного табору – Румунії та Болгарії [8].

У квітні 1985 р. в Калугі пройшла науково-методична конференція «Актуальні питання пропаганди досягнень радянської космонавтики в музеях» [9]. Це була перша всесоюзна конференція працівників музеїв космонавтики, присвячена обговоренню проблем і обміну досвідом, що накопичили музеї за час своєї роботи. Наступного року музейних працівників приймав Музей газодинамічної лабораторії в Ленінграді. Стало зрозумілим – необхідно юридично оформити об'єднання космічних музеїв, планетаріїв й інших організацій, які займаються історією та пропагандою освоєння космічного простору. З цією метою було запропоновано створити Асоціацію музеїв космонавтики (АМКОС) СРСР, до якої б увійшли як державні музеї космонавтики, так і музеї на громадських засадах різної відомчої підпорядкованості.

У світовій практиці вже був накопичений позитивний досвід роботи асоціацій музеїв різних профілів. При ЮНЕСКО працювала Асоціація музеїв зброї та військової історії, Асоціація з питань реставрації музейних пам'яток й інші. Така форма об'єднання музеїв допомагала успішному вирішенню профільних музейних завдань.

Аби юридично оформити Асоціацію музеїв космонавтики, знадобився рік. Восени 1988 р. Н.С. Кірдода направила до ЦК КПРС лист [7], у якому виклала аргументи, щодо необхідності створення такої асоціації. Враховуючи профіль музеїв, котрі ввійдуть у створювану асоціацію, пропонувалося організувати її під егідою Міністерства культури СРСР і Головкинституту СРСР – відповідно до питань музеєзнавства та космонавтики. Як приклад наводився факт, що за кордоном, у провідних країнах – Франції, США, Великій Британії, Нідерландах, Японії, Норвегії й інших – широко практикується шефство та надання практичної допомоги музеям найбільшими фірмами, компаніями, національними організаціями відповідного профілю. Так, у США в підпорядкуванні НАСА (Національного управління з аеронавтики і дослідження космічного простору – NASA) – знаходяться 22 центри, які відображають освоєння космічного простору.

Лист підписали Віце-президент Радянського національного комітету ІКОМ І.О. Родімцева, академіки АН СРСР О.Г. Газенко, В.С. Авдуський, Б.В. Раушенбах, Б.О. Черток, перший начальник Центру підготовки космонавтів Є.О. Карпов, льотчики-космонавти СРСР В.В. Аксьонов, Г.М. Гречко, Ю.В. Романенко, П.Р. Попович, В.П. Савіних, керівники провідних музеїв космонавтики Є.М. Кузін, Ю.М. Соломко, Г.Л. Мікулін, О.А. Розенцвайг, В.І. Фьодорова, Г.В. Аграфінова [10].

Після погодження в Раді Міністрів СРСР лист був направлений М.С. Горбачовим для подальшого розгляду та надання пропозицій В.А. Медведєву, Д.Т. Язову, О.Д. Бакланову. Отримавши їх підтримку, а також підтримку ідеологічного, оборонного та державно-правового відділів ЦК КПРС, за результатами голосування Секретаріату ЦК КПРС № 1741с від 06.05.1989 р. була прийнята резолюція «Погодитися». 18 вересня 1989 р. була схвалена постанова колегії Міністерства культури СРСР та Головкинституту СРСР за № 88 про створення АМКОС СРСР [11].

23 листопада 1989 р. в Москві відбулася Установча конференція зі створення АМКОС СРСР [12] – єдиної спеціалізованої організації в галузі збереження та пропаганди космічної спадщини. 322 делегати конференції з усіх куточків Радянського Союзу схвалили Статут, розробили програму діяльності й обрали Почесного президента Асоціації – двічі Героя Радянського Союзу льотчика-космонавта СРСР П.Р. Поповича, який очолював Асоціацію протягом 20 років, до кінця свого життя. Н.С. Кірдода стала незмінним віце-президентом і фактично головою АМКОС. Асоціація почала проводити щорічні науково-практичні конференції, Академічні наукові читання, на яких виступали з доповідями вчені, що працювали в галузі космічних досліджень, космонавти тощо.

Н.С. Кірдода розуміла, наскільки важливим є для керівників музеїв космонавтики одержувати інформацію не тільки з друкованих видань, телевізійних

програм, а також під час спілкування на конференціях і читаннях, – але й побачити все на власні очі. Тому першою акцією АМКОС для музейних працівників стала поїздка на космодром Байконур (Казахстан). У 1980-ті роки через секретність важко було уваяти сторонніх людей на території цього режимного об'єкту (існувала обов'язкова форма допуску). Проте, завдяки наполегливості Ніни Семенівни музейні працівники чартерним рейсом відправилися на космодром Байконур. Важко переоцінити значення цієї події – це був потужний енергетичний заряд для подальшої діяльності музеїв.

З 1992 р. у зв'язку з розпадом Радянського Союзу АМКОС став суто російською організацією в якості її правонаступника, а музеї, що знаходилися на території колишніх союзних республік втратили в ній членство.

Персонально хотілося б дещо детальніше зупинитися на постаті Н.С. Кірдоди, яка здійснювала й здійснює нині величезний внесок у справу популяризації досягнень радянської та російської космонавтики. Все своє життя вона присвятила нелегкій справі дослідження історії космонавтики та популяризації досягнень у цій галузі.

Ніна Семенівна Кірдода народилася 29 вересня 1935 р. в с. Гельмязово Полтавської обл. Закінчила Московський авіаційний інститут (МАІ). У 1951 р., коли вона була на останньому курсі, серед випускників відібрали 40 чоловік, для яких продовжили навчання ще на півроку. Це була група спеціалістів із ракетної техніки. Серед них була і Н.С. Кірдода.

Після закінчення МАІ вона отримала направлення на роботу в Інститут сільськогосподарського машинобудування. Насправді ж довелося вивчати керовані бомби. Потім почали розробляти ракети, якими оснащували морські кораблі. Пізніше розробляли ракети, що стартують з борту підводного човна. Ніну Семенівну призначили начальником групи з розробки стартової установки. Зокрема, її група розробляла комплекс «Аметист» – крилаті протичовнові ракети, випробування яких проводилися поблизу Севастополя. Працювала на фірмі В.М. Челомея на посаді провідного конструктора теми – технічного керівника з розробки і створення технічної позиції для виробів «Транспортний корабель зближення» й «Апарат, що повертається» системи «Алмаз». 17 років працювала на Байконурі.

Основну роботу Ніна Семенівна поєднувала з роботою в ФК СРСР, спочатку на громадських засадах, потім у штаті цієї організації. Космонавтика стала сенсом її життя. Після виходу на пенсію очолила секцію організаційно-масової роботи в ФК СРСР. З 1991 р. й до нині вона є незмінним віцепрезидентом АМКОС, яку сама свого часу створила.

АМКОС і сьогодні продовжує плідну діяльність. Нині Асоціація музеїв космонавтики Російської Федерації об'єднує близько 60 музеїв космічної спрямованості та 49 регіональних і місцевих відділень [13]. Практично кожне з них взаємодіє з місцевими музеями різного відомчого підпорядкування, планетаріями, дитячими центрами та навчальними закладами. Ця організація активно проводить діяльність, направлену на вивчення, збереження, популяризацію та пропаганду історії космонавтики, сучасні досягнення космічної науки і техніки, історичної ролі Росії в освоєнні космосу.

Серед основних напрямів діяльності АМККОС можна виділити такі: об'єднання та координація діяльності відділень, організація, проведення виставок, конкурсів, конференцій, розробка та випуск методичних посібників. АМККОС сприяє організації, діяльності, розвитку державних, відомчих музеїв космонавтики та музеїв на громадських засадах, допомагає розвитку та популяризації планетаріїв, відтворенню та утриманню історичних пам'яток та меморіальних місць, пов'язаних з історією ракетно-космічної техніки, формуванню суспільної думки, яка сприяє збереженню історії та подальшому розвитку космонавтики.

У січні 2010 р., після смерті П.Р. Поповича, президентом АМККОС був обраний льотчик-космонавт, двічі Герой Радянського Союзу В.О. Джанібєков.

На жаль, окрім Російської Федерації, жодна з держав пострадянського простору – колишніх республік СРСР не створила організації, яка б об'єднала музеї, що займаються репрезентацією космічної спадщини. Немає такої асоціації і в Україні, хоча потреба в ній відчутна. Так, сьогодні не відома точна кількість музеїв, які репрезентують досягнення в галузі освоєння космосу. Також не існує узагальнюючої інформації про експонати, які представлені в таких музеях. Створення єдиної системи, яка координуватиме роботу музеїв космонавтики, дасть змогу організувати і здійснити інформаційні контакти між музеями та відомствами пов'язаними з ними, встановити тісне співробітництво з науковими й культурними закладами. Така система об'єднає музеї та музейних працівників, надасть їм можливість співпрацювати, взаємодіяти, обмінюватися досвідом; об'єднає їх зусилля у справі збереження та популяризації зібраної ними спадщини, пошуку найбільш ефективних форм її впливу на культурне життя.

Джерела та література

1. *Филина Л.А.* Некоторые результаты использования фондовых коллекций в исследовании жизни и творчества С.П. Корольова / Л.А.Филина // Материалы Международной конференции музеїв космонавтики «Человек и космос». – М., 1994. – С. 23.
2. *Попович П.* Ассоциация музеев космонавтики / П.Р.Попович // Авиация и космонавтика. – М., 1990. – № 3. – С. 42.
3. Там само.
4. Архів Асоціації музеїв космонавтики Росії (далі – ААМККОС, «Приглашение на совместное заседание секции организационно-массовой работы и Бюро научно-технического совета Федерации космонавтики СССР (исх. № 178/1 от 25.09.1984 г.)».
5. Там само, «Стенограмма совместного заседания секции организационно-массовой работы и Бюро научно-технического совета Федерации космонавтики СССР от 11 октября 1984 г.».
6. Там само, «Решение совместного заседания секции организационно-массовой работы и Бюро научно-технического совета Федерации космонавтики СССР от 11 октября 1984 г. по вопросу «Создания единой общественной системы музеев космонавтики».
7. Краткий справочник о музеях космонавтики и музеях других профилей, имеющих экспозиции по космонавтике. Федерация космонавтики СРСР. – М., 1985. – 28 с.
8. Науково-допоміжний фонд Житомирського музею космонавтики ім. С.П. Корольова, папка № 3, інтерв'ю з Н.С.Кірдою, записане 31.01.2010 р.
9. Музейное дело и охрана памятников. Под редакцией В.П.Сорокиной. Вип. 4. – М., 1986. – 16 с.
10. ААМККОС, «Письмо от 19-ти в ЦК КПСС. (вх. № 477749 от 19.12.1988 г.)».

11. *Смирнова Е.Н.* АМКОС России и КБТХМ в аспекте «Космонавтика и культура» / Смирнова Евгения Николаевна // Ветераны КБТХМ рассказывают (Сборник воспоминаний, очерков, статей, поэтических строк и других публикаций ветеранов КБТХМ). – М., 2008. – Кн.2. – С. 179–194

12. Материалы учредительной конференции Ассоциации музеев космонавтики СССР. – М., 1991. – 100 с.

13. Материалы отчетно-выборной конференции (8 июня 1999 г.). Ассоциация музеев космонавтики России. – М., 1999. – С. 3.

***Боротканич Н.П.* Ассоциация музеев космонавтики: история, развитие, современность**

В статье рассматривается процесс создания и развития Ассоциации музеев космонавтики СССР (АМКОС) – первой специализированной организации в области сохранения и пропаганды космического наследия, ее роль в усовершенствовании деятельности музеев, отображен вклад в работу АМКОС Нины Семеновны Кирдоды.

Ключевые слова: Музей космонавтики, АМКОС, Ассоциация музеев космонавтики, Н. Кирдода, Федерация космонавтики

***Borotkanych N.P.* Association of museums of cosmonautics: history, development, contemporaneity**

The article reviews creation and development process of USSR's Association of cosmonautics museums (AMCOS), which is the first special organization in the field of space heritage preservation and popularization, its role in museum activities improvement, and N.S. Kirdoda's contribution to AMCOS.

Key words: Museum of cosmonautics, AMCOS, Association of cosmonautics museums, N.S. Kirdoda, Federation of cosmonautics.

УДК 069.51(476):341.223.3

А.А. ГУЖАЛОВСКИЙ

Из истории продаж белорусских музейных ценностей за границу

В исследовании рассматриваются факты изъятия культурных ценностей из фондов белорусских музеев для продажи их за рубеж в первой половине 1930-х гг.

Ключевые слова: музейные ценности, Народный комиссариат торговли, продажа ценностей, пятилетний план.

Исследователи советской индустриализации традиционно принимали во внимание два главных источника ее финансирования – экспорт сырья и сельскохозяйственной продукции. Но архивные документы позволяют посмотреть на эту проблему шире. Как часть реализации планов по индустриализации СССР следует рассматривать продажу художественных и исторических памятников, которая давала необходимые валютные средства для строительства промышленных комплексов, приобретения за границей технического оборудования и технологий, оплаты труда заграничных специалистов.